

JAN M. MAŁECKI
Kraków

Miejskie Biuro Statystyczne w Krakowie w okresie międzywojennym i jego publikacje

Profesor Helena Madurowicz-Urbańska w pięknym szkicu na temat krakowskiego biura statystycznego i jego pierwszego dyrektora ukazała, jak powstała ta zastrużona instytucja i jak działała w okresie autonomii galicyjskiej¹. Biuro Statystyczne Miejskie (tak brzmiała oficjalna nazwa; później: Miejskie Biuro Statystyczne lub Biuro Statystyczne Miasta Krakowa) powstało jako drugie tego typu w Galicji². Rada Miasta Krakowa 9 lutego 1882 roku powołała Komisję Statystyczną, która miała zorganizować biuro statystyczne i czuwać nad jego działalnością. Ono samo rozpoczęło pracę w styczniu 1884 roku. Owocem wysiłków stało się 12 tomów, skromnie zwanych zeszytami, *Statystyki Miasta Krakowa*, wydanych w latach 1887–1912³ (z. 9: 1907 w 2 częściach), a obejmujących dane do 1910 roku⁴. Wydawnictwo to stanowi wciąż nieocenione źródło informacji dla historyka badającego różne dziedziny życia miasta w drugiej połowie XIX i na początku XX stulecia.

Historyk zajmujący się dziejami Krakowa w okresie II Rzeczypospolitej odczuwa dotkliwy brak podobnej urzędowej publikacji danych statystycznych. Miejskie Biuro Statystyczne nie osiągnęło już bowiem w Polsce niepodległej poziomu i sprawności sprzed 1914 roku⁵.

---

¹ H. Madurowicz-Urbańska, Józef Kleczyński i „Statystyka Miasta Krakowa” [w:] *Z przeszłości Krakowa*, Warszawa 1989, s. 251–263.

² Miejskie Biuro Statystyczne we Lwowie powstało jeszcze w 1872 roku. W 1874 roku wyszedł pierwszy zeszyt *Wiadomości Statystycznych o Mieście Lwowie*, opracowany przez Tadeusza Romanowicza. Wcześniej zaś od Krakowskiego Biura Statystycznego powstała także Miejska Sekcja Statystyczna w Warszawie (w 1876 roku).

³ Przedruk fotoofsetowy zeszytu 1 opublikowano bardzo starannie w 1995 roku.

⁴ Zwięzłą informację o Biurach Statystycznych: Lwowskim i Krakowskim w okresie autonomii galicyjskiej podali J. Bar i P. Franaszek, *Informator statystyczny do dziejów przemysłu Galicji. Górnictwo i hutnictwo*, Kraków 1981, s. 20–23.

⁵ Najwięcej na ten temat K. Sarnecki, *Sprawozdanie z działalności Biura Statystycznego Stoł. Król. Miasta Krakowa za czas od 1924 do 1926 roku włącznie*, „Dziennik Rozporządzeń dla Stoł. Król. Miasta Krakowa”, R. 49: 1928, s. 313–319.

Najpierw wybuch wojny 1914 roku spowodował, iż nie zdołano zrealizować kolejnego wydania *Statystyki*, już częściowo przygotowanego. W czasie wojny w pracach Biura nastąpił zastój: zredukowano znacznie personel; dyrektor Biura, docent UJ Kazimierz Władysław Kumaniecki został powołany do wojska, nie napływały niezbędne materiały do opracowania ani wydawnictwa, gromadzone dotąd w pokaźnych ilościach przez bibliotekę Biura. Po 1918 roku starano się mozolnie odtworzyć zasoby Biura i ożywić jego działalność. Udało się to tylko do pewnego stopnia. Po K.W. Kumanieckim stanowisko dyrektora objęła osoba mniej znana: absolwent prawa Kazimierz Sarniecki, sekretarz magistratu.

Do 1922 roku zdołano skompletować 7-osobowy personel (oprócz dyrektora jedna osoba z tytułem adiunkta, asystent kancelaryjny, praktykant kancelaryjny i trzy pomocnice kancelaryjne), uważany jednak za niewystarczający. Domagano się zwiększonego co najmniej do 12 osób, jak przed wojną. Udało się to stopniowo zrealizować: w 1926 roku Biuro zatrudniało tylu właśnie pracowników – 10 urzędników i 2 woźnych. Podobnie było w latach 30. Biurem mieszczącym się przy ul. Pawiej 3 kierował przez cały okres międzywojenny Kazimierz Sarniecki⁶. Komisja Statystyczna Zarządu Miasta była nadal powoływana pod przewodnictwem prezydenta miasta. Składała się z 6. radnych, kilku urzędników miejskich (w tym wiceprezydentów) i każdorazowego profesora statystyki UJ. Jednakże jako całość nie wykazywała – jak się zdaje – większej aktywności. Nad działalnością Biura czuwał w jej imieniu K.W. Kumaniecki, wówczas już profesor statystyki i prawa administracyjnego UJ, który został dokooptowany do Komisji w 1920 roku⁷.

W ciągu okresu międzywojennego w Biurze zrekonstruowano pokaźną bibliotekę, która składała się głównie z wydawnictw różnych biur statystycznych krajowych i zagranicznych. Według opinii kierownictwa Biura, była to przed 1914 rokiem biblioteka „jedyna w swoim rodzaju na ziemiach polskich”⁸. W 1925 roku liczyła około 2400 pozycji w około 13 tys. woluminów⁹.

Pracownicy Biura otrzymywali regularnie z urzędów metrykalnych i opracowywali w pierwszym rzędzie karty ruchu ludności. Głównie na tej podstawie były zestawiane tygodniowe sprawozdania o naturalnym ruchu ludności, dostarczane niektórym urzędom miejskim i instytucjom pozakrakowskim. Nie były one wydawane drukiem¹⁰. Drukowano natomiast regularnie, co najmniej od 1905 roku (z przerwą

⁶ Akta Miejskiego Biura Statystycznego, ostatnio przekazane przez Urząd Miasta (jak się zdaje, w postaci szczałkowej) Archiwum Państwowemu w Krakowie, nie zostały jeszcze uporządkowane. Kilka pism dyrektora Biura o charakterze sprawozdań z lat 1922–1925 znajduje się w wiązce bez sygnatury pt. *Organizacja wyd[ziałów] i b[iu]r*, w Archiwum Państwowym w Krakowie (Oddział II).

⁷ „Dziennik Rozp. M. Krakowa”, R. 41: 1920, s. 92, 136.

⁸ Pismo kierownika Biura do prezydenta miasta z 11 stycznia 1924. Arch. Państw. w Krakowie, rps cyt.

⁹ K. Sarniecki, op.cit., s. 317. Po likwidacji Miejskiego Biura Statystycznego (wówczas pod nazwą: Urząd Statystyczny Zarządu Miasta Krakowa) w 1950 roku biblioteka uległa rozproszeniu. Znaczna część zbiorów została przekazana bibliotece Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Krakowie, z czego część przechowywana jest obecnie w bibliotece Katedry Historii Gospodarczej Akademii Ekonomicznej.

¹⁰ Przed 1914 rokiem publikowano je jako dwustronicowe druki zatytułowane *Miasto Kraków. Sprawozdanie tygodniowe o ruchu ludności w tygodniu od ... do...* Zawierały one dane dotyczące urodzeń, małżeństw i zgonów. Najstarszy, znany autorowi, taki druczek dotyczy tygodnia 28 września–4 października 1884. Jako dodatek do *Sprawozdania tygodniowego* ukazywały się od początku 1885 roku 4-stronicowe druki sprawozdań kwartalnych zatytułowane *Ruch ludności Miasta Krakowa. Kwartał I^{sz} 1885* [i n.].

lat 1917–1923, a więc w okresie międzywojennym od 1924 roku), miesięczne sprawozdania statystyczne¹¹. Do końca 1925 roku były to 4-stronicowe zestawienia według następujących działów: 1. Stosunki meteorologiczne, 2. Ruch ludności (urodzenia, małżeństwa, zgony), 3. Zachorowania zakaźne, 4. Zmiany w posiadaniu realności, 5. Zaopatrzenie miasta w żywność, 6. Ceny ważniejszych artykułów spożywczych. Od stycznia 1926 roku sprawozdania miesięczne ukazywały się w objętości powiększonej do 11 stron druku i treści wzbogaconej do 32 działów (w następnych latach, przy tej samej objętości, liczba i układ działów ulegały nieznacznym modyfikacjom). Wprowadzono zestawienia statystyczne dotyczące finansów miejskich, działalności przedsiębiorstw komunalnych (wodociąg, gazownia, elektrownia, łaźnie itd.), rynku pracy, transportu i telekomunikacji, pożarów, przestępczości i in.¹² W Biurze przygotowywano ponadto materiały dla Głównego Urzędu Statystycznego, w szczególności do *Rocznika Statystyki Miast Polski*. Dostarczano też odpowiednich materiałów i opracowań władzom miejskim.

Ważnym osiągnięciem wydawniczym Biura stało się opublikowanie w 1924 roku wyników pierwszego powszechnego spisu ludności w Polsce z 30 września 1921 roku w odniesieniu do samego Krakowa¹³. Pokażny tom zawiera w formie tabelarycznej i opisowej szczegółowe dane dotyczące: 1) obszaru miasta – z podziałem na tereny zabudowane, uprawne itp., 2) zabudowy (budynki, „posiadłości”), 3) mieszkań, 4) ludności – z uwzględnieniem struktury płci, wyznawanej religii, narodowości, 5) inwentarza żywego. Wydanie tego tomu miało na celu, jak zaznaczono we wstępie, udostępnienie cennych danych spisowych, zanim GUS upora się z ich opublikowaniem dla całej Polski¹⁴.

Przed wszystkim jednak w miejskim Biurze Statystycznym pracowano nad kontynuacją *Statystyki Miasta Krakowa* jako dwurocznika. Jak wynika ze sprawozdań Biura, od początku lat 20. przywiązywano do tego dużą wagę, wskazując jednak stale na trudności techniczne. Rezultaty tych działań okazały się mizerne¹⁵. Na dziesięciolecie odzyskania niepodległości przygotowano tom przedstawiający w formie tabelarycznej podstawowe dane statystyczne Krakowa w latach 1918–1928¹⁶. Nie udało się jednak tego tomu wydać drukiem. Podano go do publicznej wiadomości w formie starannie wykonanego rękopisu (!) jedynie w kilku (?) egzemplarzach¹⁷. Tom okazał się formatu zawiera 137 tablic statystycznych (każda uwia-

¹¹ *Miasto Kraków. Sprawozdanie statystyczne za miesiąc styczeń 1924* [i n.]. Przed 1918 rokiem pt. *Miesięczne sprawozdania statystyczne*.

¹² Ostatni, znany autorowi, zeszyt sprawozdań miesięcznych pochodzi z maja 1939 roku.

¹³ *Ogólne wyniki spisu ludności, domów, budynków, mieszkań i zwierząt domowych w Krakowie z 30 września 1921 roku*, Kraków 1924.

¹⁴ Wydawnictwo GUS-u dotyczące danych spisu powszechnego z 1921 roku, odnoszących się do województwa krakowskiego, ukazało się w 1926 roku (*Statystyka Polski*, t. 26).

¹⁵ Miejskie Biuro Statystyczne we Lwowie wydało w okresie międzywojennym 3 tomy *Wiadomości Statystycznych o Mieście Lwowie* (t. 15–17, Lwów 1926–1939). Według danych z 1929 roku, w Polsce działało 12 Miejskich Biur Statystycznych i tyleż Miejskich Referatów Statystycznych. Z tego 7 (Białystok, Bydgoszcz, Katowice, Lwów, Łódź, Poznań, Warszawa) zdołało opublikować rocznik statystyczny, nie licząc innych wydawnictw periodycznych; *Rocznik Statystyki Miast Polski*, R. 2: 1930, s. 93.

¹⁶ *Kraków w cyfrach 1918–1928*.

¹⁷ Jeden z tych egzemplarzy znajduje się w zbiorach Katedry Historii Gospodarczej Akademii Ekonomicznej w Krakowie.

rygodniona pieczęcią Biura Statystycznego Miasta Krakowa). W spisie treści tablice te zgrupowano w 18 następujących działach: 1. Położenie geograficzne miasta, stosunki meteorologiczne (2 tablice), 2. Obszar miasta, domy, budynki mieszkalne (30 tablic), 3. Ludność (10), 4. Rolnictwo i hodowla (2), 5. Uprawnienia przemysłowe (1), 6. Komunikacja (2), 7. Kasa Oszczędności Miasta Krakowa (1), 8. Spożycie (1), 9. Miejskie zakłady użyteczności publicznej (22), 10. Ceny (1), 11. Sprawy społeczne (8), 12. Pożary (1), 13. Szkolnictwo i wychowanie (8), 14. Życie umysłowe i kultura (8), 15. Zdrowotność publiczna (23), 16. Sądownictwo i przestępczość (9), 17. Państwowe podatki bezpośrednie (1), 18. Finanse miejskie (7). Tablice zawierają bogatą treść. Na przykład w dziale drugim uwzględniono stosunki własnościowe nieruchomości, m.in. – rzecz charakterystyczna – liczbę mieszkań według wyznania posiadacza (chodziło naturalnie o własność chrześcijańską i żydowską). W dziale trzecim podano informacje dla każdego roku osobno, uwzględniając strukturę zawodową i wyznaniową.

Dopiero pod koniec okresu międzywojennego zdołano przygotować do druku kolejny tom *Statystyki Miasta Krakowa*, który zapewne miał się ukazać pod tym właśnie tytułem jako zeszyt 13, z datą wydania 1939. Przed wybuchem wojny sporządzano korektę tomu, ale już nie zdążono z drukiem. Dziś historyk może korzystać tylko z tej odbitki korektowej, która szczęśliwie zachowała się i jest przechowywana w Urzędzie Statystycznym w Krakowie.

Odbitka korektowa, z nielicznymi naniesionymi poprawkami, składa się ze 164 stron z tablicami statystycznymi oraz z 7 nieliczbowanych stron spisu treści. Nie ma karty tytułowej ani wstępu. Możemy się przeto tylko domyślać tytułu planowanego wydawnictwa oraz osoby redaktora (zapewne Kazimierz Sarnecki). Układ treści jest podobny do stosowanego w tomach poprzednich, z pominięciem jednak części opisowej. Szczegółowe tablice, budowane podobnie jak dawniej, zestawiono w 9 następujących działach: 1. Klimat, 2. Obszar miasta, 3. Nieruchomości i budynki, 4. Mieszkania i gospodarstwa domowe, 5. Ruch budowlany, 6. Ludność, 7. Ruch ludności, z podziałem na ruch naturalny, małżeństwa, urodzenia, skony, samobójstwa, 8. Zdrowotność publiczna, 9. Oświata i kultura (tu m.in. szczegółowe dane dotyczące poszczególnych szkół wyższych, teatru miejskiego itp.). Dane obejmują w zasadzie okres od 1910 do 1936 roku (dla szkół do roku 1935/1936); niektóre tylko od 1919 albo 1926 roku. Dużą część informacji dotyczących ludności miasta podano na podstawie tymczasowych danych spisu ludności z 1931 roku.

Jak widać, niewydany kolejny zeszyt *Statystyki Miasta Krakowa* zawiera bogactwo materiału statystycznego odnoszącego się do Krakowa w okresie II Rzeczypospolitej. Wykorzystano go w minimalnym tylko stopniu, w celach porównawczych, w *Powojennym Roczniku Statystycznym Miasta Krakowa*¹⁸. W opracowaniu, sporządzonym w 1946 roku jeszcze pod firmą Miejskiego Urzędu Statystycznego przed jego likwidacją, nie powołano się w ogóle w wykazie źródeł na przygotowaną do druku w 1939 roku *Statystykę*, chociaż podawano dla porównania niektóre dane przedwojenne. Opracowanie to było zresztą udostępniane w bardzo ograniczonym zakresie¹⁹. Odbitka korektowa *Statystyki* za lata 1910–1936, przechowywana w miej-

¹⁸ *Rocznik Statystyczny Miasta Krakowa*, R. 1: 1945–1960, Kraków 1961.

¹⁹ *Obszar, domy, mieszkania i ludność cywilna Krakowa w roku 1946 i w latach dawniejszych*, Kraków 1946. Maszynopis powielany, zawierający 19 obszernych tablic statystycznych, zaopatrzony na karcie tytuło-

scu nietypowym dla źródeł historycznych, była mało znana historykom i w niewielkim tylko stopniu przez nich wykorzystywana. Widać to na przykładzie wydanej ostatnio syntezy dziejów miasta w okresie międzywojennym²⁰. Co prawda odbitkę korektową wymieniono tam w wykazie źródeł (jako *Rocznik Statystyczny Miasta Krakowa 1936*), ale tylko autorzy niektórych rozdziałów, i to w sposób ograniczony, do niej sięgali. Wydaje się przeto, że byłoby rzeczą wielce pożyteczną, a nawet bardzo potrzebną, opublikowanie w jakiejś formie materiałów zawartych w unikatowym egzemplarzu pozostającym w posiadaniu Urzędu Statystycznego w Krakowie²¹.

---

wej adnotacją: *Wyłącznie do wewnętrznego urzędowego użytku*. Egzemplarz przechowywany w zbiorach Katedry Historii Gospodarczej Akademii Ekonomicznej w Krakowie.

²⁰ *Dzieje Krakowa*. T. 4: *Kraków w latach 1918–1939*, pod red. J. Bieniarzówny i J.M. Małeckiego, Kraków 1997.

²¹ Urząd zamierza wykonać w niewielkiej liczbie egzemplarzy *reprint* egzemplarza korektowego. Publikacja ta spodziewana jest w 1998 roku.

